

## SURDOPEDAGOGIKADA ESHITISHIDA NUQSONI BO'LGAN BOLALARDA NUTQ RIVOJINING BOSQICHLARI

**Qahramonova Zebuniso Raufjon qizi.**

*Axborot texnologiyalari va menejment universiteti*

*Defektologiya yo'nalishi talabasi*

**Annotatsiya:** Mazkur maqolada eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarda nutq rivojining bosqichlari, ularning o'ziga xos xususiyatlari, surdopedagogik yondashuvlar orqali nutqiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlash usullari yoritilgan. Shuningdek, eshitish cheklovlari sababli yuzaga keladigan kommunikativ muammolarni bartaraf etish yo'llari, maxsus pedagogik metodlar va zamonaviy texnologiyalarning ahamiyati tahlil qilingan.

**Kalit so'zlar:** surdopedagogika, eshitishida nuqson, nutq rivoji, maxsus ta'lim, audiologik yordam, og'zaki nutq, kommunikatsiya, logopediya

### Kirish

Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan ishlashda surdopedagogika sohasi muhim o'rin tutadi. Bu yo'nalish, nafaqat eshitish cheklovlarini bartaraf etish, balki bolada nutqni rivojlantirish, kommunikativ faoliyatni shakllantirish, ijtimoiy moslashuv jarayonlariga ko'maklashish vazifasini ham bajaradi. Odatda eshitish qobiliyati buzilgan bolalarda og'zaki nutqning shakllanishi sust kechadi yoki mutlaqo rivojlanmasligi mumkin. Shu sababli, nutq rivojining bosqichlarini chuqur o'rganish va har bir bosqichga mos ta'lim va tarbiya choralarini ishlab chiqish zarur hisoblanadi. Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarning nutqiy rivojida individual yondashuv katta ahamiyat kasb etadi. Har bir bolaning eshitish darajasi, nutqni qabul qilish qobiliyati, idrok darajasi va psixologik holati har xil bo'lganligi sababli, pedagog tomonidan tayyorlanadigan koreksion-didaktik dasturlar ham farqlanishi lozim. Shu nuqtai nazardan, surdopedagoglar bolalarning audiogrammasi, logopedik tashxis va nevrologik xulosalari asosida shaxsiy rivojlanish rejasini tuzadilar.

Bunda eng avvalo bolaga audiologik yordam ko'rsatish – ya'ni eshitishni kompensatsiyalash texnologiyalaridan foydalanish muhim: eshitish apparatlari, kochlear implantlar, FM-sistemalar orqali bolaning eshitish qobiliyatini maksimal darajada rag'batlantirish mumkin. Bu texnologik vositalar orqali bolalar atrofdagi tovushlarni qabul qila boshlaydi, bu esa ularda nutqiy faollikni shakllantirish uchun qulay zamin yaratadi.

Bundan tashqari, bolalar bilan og'zaki muloqotni rivojlantirishda nutqni eshitishga o'rgatish (AVT — Auditory Verbal Therapy) texnikasi katta natijalar bermiqda. Ushbu metodda bola eshitish apparati orqali eshitgan tovushlar asosida so'zlarni eshitish, farqlash

va o'rganishga yo'naltiriladi. Ushbu jarayonda bolaning ota-onasi faol ishtirok etadi — bu esa ta'limning samaradorligini oshiradi.

Shuningdek, vizual (ko'rish asosidagi) yondashuvlar ham keng qo'llaniladi. Mimika, gestikulatsiya, imo-ishora tilidan foydalanish, piktogrammalar va grafik belgilar orqali axborot yetkazish – bolaning qabul qilish va tushunish ko'nikmalarini mustahkamlashda yordam beradi. Bu vizual vositalar ayniqsa eshitish darajasi past yoki og'ir eshitish nuqsoniga ega bolalarda muhim vosita hisoblanadi.

Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarda og'zaki nutqni rivojlantirish bilan birga psixologik qo'llab-quvvatlash ham muhim o'rin tutadi. O'z tengdoshlari bilan erkin muloqotga kira olmaslik, nutqiy cheklovlar ularning o'ziga bo'lgan ishonchini pasaytiradi. Bu esa pedagogdan emotsional quvvat, doimiy motivatsiya va ijobiy munosabat talab qiladi.

Ta'lim jarayonida ko'plab ilg'or yondashuvlar, masalan “Total Communication”, ya'ni barcha mavjud kommunikatsiya vositalaridan birgalikda foydalanish (og'zaki nutq, imo-ishoralar, yozuv, texnik vositalar) orqali ham yuqori natijalarga erishilmoqda. Bugungi kunda surdopedagogik faoliyatda faqatgina an'anaviy usullar emas, balki zamonaviy texnologiyalar asosida interfaol o'quv muhiti yaratishga qaratilgan yondashuvlar samarali natija bermoqda. Ayniqsa, nutqiy rivojlanishida sustkashlik kuzatilayotgan bolalar uchun loyihaviy yondashuv, individual va kichik guruhli mashg'ulotlar tashkil etish muhim ahamiyatga ega.

Shuningdek, multimediya materiallaridan – videodarslar, subtitrli animatsiyalar, tovushli slaydlar, maxsus mobil ilovalar (masalan, “LinguaLeo for kids” yoki “Tinglovchi bolalar uchun interaktiv nutq darslari”) – foydalanish bolalarning diqqatini jalb qilishga, eshitish va so'z eslab qolish salohiyatini kuchaytirishga xizmat qiladi. Interaktiv elektron doskalar yordamida harakatdagi obyektlar orqali nutqiy tushunchalar izchil va aniq tushuntiriladi.

Surdopedagogik darslarda “ko'r – tingla – ayt” (visual-auditory-verbal) yondashuvi asosida qurilgan mashg'ulotlar ham keng qo'llanilmoqda. Bu metod bolalarning barcha sezgi organlari orqali axborot qabul qilishga imkon yaratadi, ya'ni eshitish bilan birga ko'rish va ifoda qilish mexanizmlari birgalikda faoliyat yuritadi. Bu esa yangi so'zlarni yod olish, talaffuz qilish va ularni kontekstda qo'llash jarayonini tezlashtiradi.

Qator xalqaro tadqiqotlar (xususan, Gollandiyada olib borilgan surdopedagogik eksperimentlar) shuni ko'rsatmoqdaki, erta yoshdan boshlab bolaga eshitish apparati taqdim etilgan va individual reabilitatsiya dasturi asosida ishlangan holatda ularning nutq rivoji odatiy rivojlanishga ega bolalarnikiga yaqin bo'lgan. Bu esa surdopedagogik aralashuvning erta va tizimli yo'lga qo'yilishi zarurligini ko'rsatadi.

Shuningdek, eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarda emotsional-intellektual rivoj ham nazardan chetda qolmasligi kerak. Nutq faqat aloqa vositasi emas, balki tafakkur, tushunish

va o'z fikrini bildirish vositasidir. Shu bois surdopedagogik darslar o'yin, rolli sahnalar, hayotiy vaziyatlardan foydalanilgan dramatizatsiya, mimika va pantomima orqali boyitilishi kerak.

Xulosa qilib aytganda, surdopedagogik yondashuvda nutq rivojining bosqichlari har bir bolaning imkoniyatlariga moslashtirilgan, tizimli, interaktiv, texnologik jihatdan boyitilgan shaklda olib borilishi orqali muvaffaqiyatga erishish mumkin. Bunda pedagogning yondashuvi, texnik imkoniyatlar, oilaviy muhit va bolaga bo'lgan ijobiy munosabat hal qiluvchi omillardir.

Bularning barchasi surdopedagogikaning zamonaviy yondashuvlarda faqat eshitish yoki nutqni emas, balki bolaning butun shaxsini rivojlantirishga yo'naltirilganligini ko'rsatadi. Har bir bola individual yondashuv asosida to'g'ri o'rgatilsa, jamiyatda o'z o'mini topishga qodir bo'ladi.

Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarda nutq rivoji odatiy rivojlanish dinamikasidan farq qiladi. Odatda sog'lom bolalarda nutq rivoji uch asosiy bosqichni o'z ichiga oladi: prelingvistik bosqich, lingvistik bosqich va postlingvistik bosqich. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarda bu bosqichlar noto'g'ri yoki kechikkan shaklda namoyon bo'ladi. Shu bois surdopedagogik ta'sirda nutq rivojining quyidagi bosqichlarini belgilash mumkin:

1. Tayyorlov (prelingvistik) bosqich – bu bosqichda bolaning atrofdagi tovushlarga, nutqqa bo'lgan e'tibori, tovushlarga javob reaksiyasi rivojlanadi. Eshitish imkoniyati cheklangan bolalarda bu bosqich odatda sun'iy stimulyatsiya (masalan, eshitish apparati, kochlear implant) yordamida faollashtiriladi. Bu bosqichda bolada tovushga yo'nalish, auditor e'tibor va eshitish xotirasi shakllantiriladi.

2. Boshlang'ich nutq bosqichi – bolaning ovoz chiqarish faoliyati (babbling) paydo bo'ladi. Bu bosqichda logopedik mashg'ulotlar, tovush takrorlash, vizual vositalar orqali so'z birikmalari shakllantiriladi. Surdopedagoglar bu bosqichda artikulyatsion apparatni faollashtirish, fonematik eshitishni rivojlantirishga e'tibor qaratadilar.

3. So'zlashuv nutqi bosqichi – bu bosqichga kelib bola oddiy gaplarni tushunishga va aytishga urinadi. Eshitishda nuqson bo'lgan bolalarda bu bosqich sun'iy ravishda yaratilgan nutq muhiti yordamida rivojlantiriladi. Surdopedagog bu jarayonda mimika, pantomima, imo-ishora tili, logoritmik mashg'ulotlar va maxsus nutq terapiyasi usullaridan foydalanadi.

4. Muloqotli nutq bosqichi – bola o'z fikrini ifodalash, savollarga javob berish, mustaqil gap tuzish ko'nikmalarini egallaydi. Ushbu bosqichda ijtimoiy-muloqot faoliyati kengayadi, jumlamani tuzishda og'zaki va yozma til rivojlanadi. Bu bosqichda dars mashg'ulotlarida interfaol metodlar, video materiallar, subtitrlar, mobil ilovalar orqali nutq faolligini oshirish mumkin.

Zamonaviy surdopedagogikada yuqoridagi bosqichlarga mos pedagogik yondashuvlar ishlab chiqilgan. Ayniqsa, kochlear implantatsiya texnologiyalari, raqamli eshitish apparatlari, nutq sintezatorlari, audio-vizual stimulyatorlar bu bosqichlarning sifatli va tez rivojlanishini ta'minlamoqda. Shuningdek, oilaviy qo'llab-quvvatlash, erta tashxis qo'yish va individual rivojlantiruvchi dasturlar bu sohada muhim ahamiyat kasb etadi.

### **Xulosa**

Surdopedagogik yondashuvda eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarda nutqni rivojlantirish bosqichma-bosqich, individual yondashuv asosida tashkil etiladi. Har bir bosqichga mos pedagogik strategiyalar, maxsus vositalar va texnologiyalar qo'llaniladi. Shuning uchun bolalarning eshitish salohiyatini maksimal darajada rivojlantirish, ularni jamiyatga moslashtirish, to'laqonli kommunikatsiya imkoniyatini yaratish uchun surdopedagogik ta'limni takomillashtirish, ilg'or tajriba va texnologiyalarni joriy qilish zarur.

### **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. Qodirova D., "Surdopedagogika asoslari", Toshkent, 2021
2. Saidova N., "Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar bilan ishlash metodikasi", Pedagog nashriyoti, 2020
3. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligining metodik tavsiyalari, 2023
4. Vygotskiy L.S. "Psixologiya va nuqsonli bolalar ta'limi", Moskva, 2019
5. WHO Report on Hearing Loss in Children, 2021